

КРЕАТИВНІСТЬ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ ТЕХНІЧНО ОБДАРОВАНІХ ПІДЛІТКІВ

Акцент сучасного суспільства на людському факторі, а також усвідомлення ним потреби у творчих, талановитих особистостях як рушійної сили прогресу суспільства, сприяло створенню та активному поширенню різноманітних акцій на всіх рівнях суспільного життя щодо виявлення, навчання та всебічного розвитку обдарованих дітей.

Незважаючи на наявність великої кількості досліджень стосовно з'ясування змісту, критеріїв, умов та особливостей становлення обдарованості та його складників, на сьогоднішній день немає цілісної, загальноприйнятої концепції цього феномена, на засадах якої б формувались програми психологічної підтримки та супроводу обдарованої особистості на різних етапах онтогенезу.

Водночас, слід зазначити, що існує проблема зниження уваги дослідників і ширшого загалу до розвитку та підтримки технічно обдарованої особистості. Така ситуація склалася з багатьох причин, а саме: зниження престижу технічних спеціальностей через відсутність соціальної політики держави, спрямованої на підвищення статусу цих працівників, низьку оплату праці, відсутність соціальних гарантій і т. ін. Другий аспект проблеми – скорочення кількості закладів науково-технічної творчості, які можуть виступати дівим стимулом саморозвитку обдарованих дітей та підлітків, усвідомлення ними цінностей життєвостворості людини.

Дослідженню проблеми розвитку обдарованої особистості в підлітковому віці присвячено багато робіт (Л.І. Божович, Н.С.Лейтес, В.О. Моляко, І.С. Кон, Р.О. Пономарьова-Семенова й ін.), називаючи цей етап розвитку критичним. Саме в цей час відбуваються якісні перебудови всіх структур особистості, виникають та формуються нові психологічні утворення. За рахунок природної гнучкості, активній відмові від стереотипів, прагнення підлітка до самовдосконалення, становлення образу-Я, цей період можна вважати найбільш сензитивним для розвитку креативності як особистісної якості.

Отже, метою нашого дослідження є визначення місця і ролі креативності в структурі особистості технічно обдарованих підлітків.

Розробкою проблеми креативності та обдарованості займається велика кількість науковців, які виділяють два напрямки дослідження: когнітивний та особистісний. Так, дослідники розділяють поняття творчості та креативність. Під першим вони розуміють характеристику діяльності індивіда, під другим – якість (або стан) обдарованої особистості, яка зумовлює творче ставлення до світу та виявляється у специфічному типі поведінки [5, 9].

З іншого боку, В.М. Дружинін у структурі загальних здібностей виділяє такі: інтелект (здатність розв'язувати задачі), навчіння (здатність отримувати знання) та креативність – загальна творча здібність (перетворення інформації) [1].

У підходах зарубіжних дослідників до розуміння та вивчення креативності можна виділити декілька напрямів.

Представники одного досліджував креативність як процес, розглядаючи різноманітні його стадії, рівні, типи та причини обумовленості (З. Фройд та інші представники психоаналітичної теорії).

За іншим напрямом розглядається креативність як інтелектуальна здібність (Дж. Гілфорд, Е. Торренс). Представники цього напрямку, досліджуючи особливості прояву дивергентного мислення, вивчали взаємозв'язок його з деякими якостями особистості. Крім того, Е. Торренс з учнями досліджував креативність в її розвитку.

Особистісний підхід у становленні креативності пов'язаний з представниками гуманістичного напрямку (К. Роджерс, Н. Роджерс, А. Маслоу). Цей підхід орієнтований на сприйняття кожної людини як цілісної та неповторної особистості, поведінка якої визначається вродженим прагненням до самоактуалізації та творчого самовираження, розвитку природних здібностей, індивідуальному пошуку смислу свого життя.

На сьогодні кількість концепцій обдарованості надзвичайно велика. Але можна сказати, що найвідомішою та найпрогресивнішою з них вважають концепцію Дж. Рензулі [7], яка базується на тривірневій моделі обдарованості.

Згідно з Дж. Рензулі, обдарованість є поєднанням трьох характеристик: інтелектуальних здібностей, які перевищують середній рівень; креативності та наполегливості (мотивації, орієнтованої на задачу). Крім того, в теоретичній моделі враховані знання, отримані на основі досвіду, та сприятливе середовище. Обдаровані люди мають можливість розвитку даної системи якостей та застосування своїх здібностей у будь-якій сфері людської життєдіяльності. Інтелектуальні здібності є необхідною, але недостатньою умовою високих звершень. Автор вважає, що існують такі здібності, які можуть бути розвинутими в широкому загалу дітей.

Виділена Дж. Рензулі тріада в дещо модифікованому вигляді присутня в більшості сучасних моделей обдарованості. Так, наприклад, у розробленій П. Торренсом тріаді структурних одиниць обдарованості присутні творчі здібності, творчі вміння та творча мотивація. "Творчість у розумінні вченого – природний процес, породжений сильним прагненням людини в знятті напруги, яке виникає в ситуації незавершеності та невизначеності" [8:21]. Розроблені ним на основі власної концепції обдарованості методики діагностики креативності широко застосовуються в усьому світі при ідентифікації обдарованих дітей.

Обдарованість реально існує лише через розвиток. Таке розуміння призвело до створення багатофакторних теоретичних моделей обдарованості. До них можна віднести так звану "мультифакторну модель обдарованості" Ф. Монкса [1]. Він доповнює три перехресних "кошки Дж. Рензулі" трикутником, який пояснює основні фактори макросередовища: сім'я, школа, однолітки.

Довготривале дослідження К. Хеллера по виявленню та спеціальному навчанню обдарованих дітей побудоване на розробленій ним багатофакторній моделі, яка отримала назву "Мюнхенської" [1].

Ця модель включає: фактори обдарованості (інтелектуальні здібності, креативність, соціальну компетентність тощо); фактори середовища (мікроклімат у родині, мікроклімат у класі, критичні події в житті тощо); сфери досягнень (спорт, художнє мистецтво, техніка) та некориговані особистісні особливості (подолання стресу, мотивація досягнень, стратегія роботи та навчання тощо).

Мюнхенська модель обдарованості виступає як базова модель для диференціації різних видів обдарованості, для публічного аналізу високих досягнень у різних галузях життєдіяльності.

У 1998 році російські вчені-психологи спробували узагальнити світовий та вітчизняний досвід та розробили "Робочу концепцію обдарованості". Авторський колектив (Д.Б. Боговяленська, В.Д. Шадриков, В.Н. Дружинін, Н.С. Лейтес, А.М.Мапошкін, М.А. Холодна, В.С. Юркевич та ін.) виходили з того, що існуючі в світі на сучасному етапі розвитку психології різноманітні або навіть суперечливі моделі обдарованості створюють певні труднощі в роботі з талановитими дітьми. За визначенням авторів концепції "обдарованість – це система якості психіки, яка розвивається протягом усього життя та визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів у одному або кількох видах діяльності порівняно з іншими людьми" [6: 5].

Автори концепції пропонують представити "ядро обдарованості" не у вигляді трьох, як у зарубіжних концепціях, а у вигляді двох основних компонентів – інструментального та мотиваційного. Розведення інтелекту та креативності – предмет давніх розбіжностей дослідників між собою. Мотивація диференційована авторами наступним чином. Вона включає п'ять основних ознак: підвищена вибіркова чутливість до певних сторін предметної діяльності; яскраво виражений інтерес до певного роду занять або діяльності, надзвичайно висока захопленість предметом; підвищена пізнавальна потреба; перевага парадоксальної, суперечливої та невизначеної інформації; висока критичність до результатів власної діяльності, схильність ставити надскладні цілі, прагнення досконалості.

У цьому контексті Д.Б. Боговяленська розглядає творчість через процес діяльності, яка передбачає співпадіння мотиву та мети (зацікавленість самим предметом, зануреність у діяльність). У такому випадку діяльність не припиняється навіть тоді, коли виконана першочергова задача, мета реалізована. І, навпаки, якщо мета особистості перебуває поза межами діяльності, то навіть при бездоганному виконанні результат не переважає нормативних вимог. Тут варто наголосити на активності особистості, зацікавленості, інтересі до змісту діяльності.

Варто наголосити, що дослідження креативності та обдарованості пов'язане з великими труднощами, які виникають під час вивчення цих феноменів поза цілісної структури особистості та її життєвих цілей.

У процесі онтогенетичного розвитку індивід проявляє та розвиває свої здібності, не виключаючи й творчі. Проаналізувавши наукову літературу, можна виокремити дві точки зору на природу креативності. З одного боку, її розглядають як створення людиною нових, оригінальних цінностей (матеріальних, духовних) у різних галузях науки, техніки мистецтва тощо, які мають суспільну значущість. З іншого боку, творчість пов'язують з діяльністю індивіда, спрямованою на самоствердження та самоактуалізацію особистості. Так, О.Л. Яковлева розуміє креативність як особистісну характеристику, але не лише як певний набір особистісних рис, а як реалізацію людиною власної індивідуальності. Адже, за словом автора, реалізація індивідуальності і являє собою творчий акт, який привносить нове, раніш невідоме [10].

Ці погляди на творчість умовно можна поділити на предметні (створення нового матеріального або ідеального продукту) та процесуальні (процес виявлення власної індивідуальності, який пов'язаний зі сферою спонук, мотивів, мотивації).

Згідно з дослідженнями Я.А. Пономарьова креативній особистості притаманні: відхилення від шаблону в поведінці, оригінальність, ініціативність, настирність, енергійність, прямота суджень, сміливість, чесність, безпосередність, незалежність, лальність, внутрішня зрілість, критичність, скептицизм, впевненість у невизначеній ситуації, схильність до метафоричності, висока самооцінка, гордість, працездатність, одержимість, буремний дух, схильність до ризику, інтуїція тощо [4].

Автор наголошує, що креативні особистості відрізняються від інтелектуалів тим, що інтелектуали вирішують задачі поставлені кимось, тоді як "креатини" самі займаються постановкою задачі [4]. Так само в технічній творчості В.О. Моляко розрізняє винахідницьку та раціоналізаторську діяльність як таку, в якій інженер ставить задачу собі сам. У той же час, конструкторська діяльність передбачає постановку задачі ззовні, тим самим виходить, що конструктори є організованими професійними працівниками з певною регламентацією та ієрархічним розподілом ролей [3].

Р.О. Семенова, О.В. Зазимко розглядають технічні креативні здібності як інтегральні інтелектуальні здібності, характеристиками яких є: технічна спостережливність, розвинене просторове сприймання; точність і швидкість виникнення просторових уявлень і перцептивних образів, що характеризують образне мислення, яке забезпечує легкість появи асоціацій; здатність до комбінування на основі оригінального оцінювання проблем; внутрішня готовність до практично спрямованого розв'язання науково-технічних задач при врахуванні вимог дійсності, тобто відчуття значущості отриманого результату [5].

В.О. Моляко виділяє специфічні складові технічної обдарованості, до яких належать: індивідуальні можливості на високому рівні формувати, поєднувати і реалізовувати стратегії пошуку аналогів, комбінування, реконструювання, випадкових підстановок механізмів, технічних пристроїв та їх частин [3]. Технічна обдарованість, за В.О. Моляко, являє собою складне психічне утворення, у структурі якого виділяє загальні та спеціальні компоненти. Серед перших можна виокремити основні творчі, розумові, емоційно-вольові компоненти. До групи спеціальних компонентів автор відносить: здатність оцінювати, виділяти та проектувати структурно-функціональні технічні системи; здатність комбінувати просторові зорові образи технічних деталей та приладів на основі аналогій і контрастів; здатність логічно обробляти технічні продукти фантазії та уяви, коли необхідно пристосувати пристрій до умови завдання параметрам [3].

Висновки. Таким чином, аналіз вітчизняних та зарубіжних робіт з проблеми обдарованості дозволив встановити, що обдарованість можна розглядати як своєрідне поєднання якісних (специфіка психічних можливостей та особливості їх прояву) та кількісних (рівні прояву) характеристик у людини. Обдарованість при цьому тісно пов'язана з особистісними характеристиками, які забезпечують її становлення та розвиток.

В основі будь-якої спеціальної обдарованості науковці визначають загальну обдарованість, структурними одиницями якої є інтелект, креативність та мотивація. Жодну з цих складових не можна відокремити від інших, бо об'єднавшись вони утворюють єдність. При цьому не треба розглядати розумову та творчу обдарованість окремо від інших видів, тому що високий рівень інтелекту, креативності та мотивації властиві усім видам спеціальної обдарованості.

Така обдарованість забезпечує високий рівень досягнень у певній діяльності.

Креативність являє собою багатоконпонентне цілісне психічне утворення, яке допомагає реалізувати людині власну індивідуальність, виявити власну обдарованість у певній сфері діяльності.

Технічні здібності характеризуються технічною спостережливістю, розвиненим просторовим сприйняттям; точністю і швидкістю виникнення просторових уявлень і перцептивних образів; здатністю до комбінування на основі оригінального оцінювання проблеми; внутрішньою готовністю до практично спрямованого розв'язання науково-технічних задач. Креативність інтегрована у структуру особистісних властивостей технічно обдарованих підлітків, ступінь прояву якої обумовлюється можливістю вільної творчої самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб. : Питер, 2002. – 368 с.
2. Дьяченко О. М. Проблема развития способностей: до и после Л. С. Выготского / О. М. Дьяченко // Вопросы психологии. — 1996. — №5. — С. 98 — 104.
3. Моляко В. А. Творческая конструктология : пролегомены / В. А. Моляко. — К. : Освіта України, 2007. ¼ 388 с.
4. Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика / Я. А. Пономарев. — М. : Педагогика, 1996. ¼ 279 с.
5. Психологические факторы развития одаренной личности: Монография / [под ред. Р.А. Семеново́й-Пономарево́й]. – Житомир: Изд-во ЖГУ им. И. Франка, 2007. – 186 с.
6. Рабочая концепция одаренности / Под ред. Д.Б. Богоявленской, В.Д. Шадрикова, А.В. Брушлинского. — М. : Магистр, 1998. — 66 с.
7. Рензулли Дж. Модель обогащающего школьного обучения / Дж. Рензулли // Основные современные концепции творчества и одаренности / Под ред. Д.Б. Богоявленской — М. : Молодая гвардия, 1997. — С. 214 — 243.
8. Савенков А. И. Одаренные дети в детском саду и школе / А.И. Савенков. — М.: Академия, 2000. — 232 с.
9. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. А. Холодная. ¼ 2-е изд., перераб. и доп. ¼ СПб. : Питер, 2002. ¼ 272 с.
10. Яковлева Е. Л. Развитие творческого потенциала личности школьника / Е. Л. Яковлева // Вопросы психологии. — 1996. — № 3. — С. 28 — 43.

Подано до редакції 12.02.10

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються психологічна структура обдарованості, специфіка особистісних особливостей технічно обдарованих підлітків, характеристика креативності й технічних креативних здібностей.

Ключові слова: креативність, структура обдарованої особистості, технічна творчість, технічно обдаровані підлітки.

N.I. Pinchuk

КРЕАТИВНОСТЬ В СТРУКТУРЕ ЛИЧНОСТИ ТЕХНИЧЕСКИ ОДАренных ПОДРОСТКОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются психологическая структура одаренности, специфика личностных особенностей технически одаренных подростков, характеристика креативности и технических креативных способностей.

Ключевые слова: креативность, структура одаренной личности, техническое творчество, технически одаренные подростки.

N.I. Pinchuk

CREATIVITY IN THE STRUCTURE OF TECHNICALLY GIFTED TEENAGERS' PERSONALITY

SUMMARY

The article considers psychological structure of giftedness, specificity of personal features of technically gifted teenagers, characteristics of creativity and technically creative capabilities.

Keywords: creativeness, structure of a gifted personality, technical creativity, technically gifted teenagers.